

Lietuvos SSR KGB dezinformacinė veikla ir paslapčių apsauga 1954–1991 m.

Šio straipsnio uždavinys – atskleisti, kokias priemones taikė Lietuvos SSR KGB, siekdamas apsaugoti strategiškai svarbią informaciją, nuslėpti ją nuo priešininkų ir juos suklaidinti, nustatyti, kokie KGB padaliniai tai vykdė, bei įvertinti šių KGB priemonių padarinius ir veiksmingumą. Taip pat siekiama atskleisti ir įvardyti informaciją ir objektus, kurie buvo slepiami ne tik nuo užsienio specialiųjų tarnybų, bet ir nuo Lietuvos visuomenės. Slepiant arba maskuojant strategiškai svarbią informaciją apie įvairius ekonominius, karinius, mokslinius ir kultūrinius objektus, buvo siekiama ne tik ją apsaugoti, bet ir sudaryti palankias sąlygas skleisti dezinformacijai. Todėl būtina apžvelgti dezinformacijos metodo ypatybes ir taikymo specifiką. Išskirtina ideologinė dezinformacija kaip propagandos forma, skirta ne tiek Vakarų demokratiųjų valstybių specialiosioms tarnyboms, kiek formuoti atitinkamai lietuvių ir užsienio visuomenės viešajai nuomonei. Apibendrinant būtina įvertinti dezinformacijos metodo vietą tarp kitų KGB metodų, taikytų įgyvendinant užsienio ir vidaus politiką. Gal Lietuva ir nebuvo labai svarbi didžiųjų valstybių konfrontacijos kontekste, bet KGB darbas Lietuvoje rodo, kaip veikė dezinformacijos metodas, ir padeda įvertinti Lietuvos strateginę reikšmę.

IVADAS

Slaptumas ir klaida buvo neatsiejami nuo sovietų slaptosios tarnybos veiklos. KGB su-

vaidino svarbų vaidmenį šaltojo karo metu, nes didžiųjų valstybių JAV ir SSRS kova buvo neišvengiamai susijusi su priešininko šnipinėjimu, savo paslapčių slėpimu, maskavimu pasitelkiant įvairias priemones, iš kurių paminėtinas dezinformacijos metodas.

Lietuvoje buvo strategiškai svarbios informacijos, objektų, kurie, sovietų specialiųjų tarnybų manymu, galėjo dominti Vakarų žvalgybininkus. Prasidėjus šaltajam karui suaktyvėjo Lietuvos KGB kontržvalgybinė veikla, t. y. padidėjo dėmesys užsieniečių judėjimo Lietuvos teritoriją kontrolei, strateginės informacijos strateginiuose objektuose apsaugai ir slėpimui ją maskuojant arba platinant melagingas žinias, vadinasi, skleidžiant dezinformaciją. Tokiomis priemonėmis buvo siekiama apsaugoti SSRS strateginius interesus ir apgauti užsienio specialiąsias tarnybas. Tai rodo, kad ir Lietuva pateko į šaltojo karo frontą. Pažymėtina, kad daugiausia dėmesio KGB skyrė pramonės įmonėms, mokslo institucijoms ir transporto sritims, kurios buvo susijusios su SSRS gynybos pramone arba galėjo būti svarbios kilus kariniam konfliktui. KGB darbas šiose srityse iliustruoja ne tik sovietų slaptosios tarnybos veiklos sferas, bet ir Lietuvos pramonės įmonių, mokslo institucijų visuomenei nematomų darbų pobūdį ir ryšius su SSRS gynybos ministerija.

Straipsnio chronologinės ribos sutampa su šaltojo karo laikotarpiu. Dezinformacijos metodas, kaip ir kitos priemonės ar technologijos, sovietų represinių struktūrų buvo taikomos nuo pat Lietuvos okupacijos pradžios 1940 m. ir slopinant ginkluotąjį

pasipriešinimą 1944–1953 m. Postalininiu laikotarpiu – šeštąjį–devintąjį dešimtmečiais – šios technologijos buvo taikomos ypač aktyviai. Neatsisakyta jų ir Atgimimo metais, bet pasikeitus aplinkybėms (atsiradus viešumui ir alternatyviems informacijos šaltiniams) jos tapo neveiksmingos.

KGB dezinformacijos mastas Vakaruose buvo nemažas, tad sulaukė ne tik JAV specialiosios tarnybos, bet ir užsienio tyrėjų dėmesio. Užsienio istoriografija sovietų dezinformacijos akcijoms skiria nemažai dėmesio ir laiko jas vienu iš SSRS propagandos, žvalgybos ir užsienio politikos įgyvendinimo įrankių. Sovietų dezinformacijos Vakaruose metodus ir mastą išsamiai atskleidžia ir analizuoja Richardas H. Shultzas ir Roy'us Godsonas¹. Šie autoriai dezinformaciją laiko propagandos forma ir žvalgybos priemone. Taip pat minėtini užsienio autorių Yevgenios Albats², Christopherio M. Andrewo ir Olego Gordievsky'o³, Peterio Deriabino ir Tennento Bagley'aus⁴, Johno Barrono⁵, Williamo Corsono⁶, Johno Dziako⁷ darbai, aptariantys KGB žvalgybinę veiklą Vakaruose, kurios neatsiejama dalis buvo dezinformacija. Suzanne's Labin⁸, Raymondo Sleeperio⁹ ir Allenso Dulleso¹⁰ teoriniai darbai analizuoja dezinformaciją kaip sovietinės propagandos formą. Juose atsispindi propagandos ir dezinformacijos taikymo principai, jų vieta įgyvendinant SSRS vidaus ir užsienio politiką. Autorių pateikiami propagandos ir dezinformacijos akcijų pavyzdžiai rodo, kaip buvo skleidžiama sovietų valdžiai palanki informacija.

KGB dezinformacijos akcijas Vakaruose atskleidžia ir ten pabėgęs buvęs KGB karininkas Anatolijus Golicynas¹¹ ir Čekoslovakijos specialiosioms tarnyboms dirbęs Ladislavas Bittmanas¹². Buvęs KGB karininkas pateikia savo požiūrį į dezinformacijos vaidmenį ir vietą SSRS politikoje. Pažymėtina, kad tokie liudijimai kartais turi įtakos ir užsienio autorių, tyrinėjančių KGB, pozicijai.

Lietuvių istoriografijoje dezinformacija, kaip ir kitomis viešąją nuomonę formuojančiomis technologijomis, mažai domimasi, nes dėmesys sutelktas į fizines represijas. Šias informacines KGB technologijas savo darbuose yra nagrinėję Arvydas Anušauskas¹³, Arūnas Streikus¹⁴. Dezinformacijos taikymą lemtingaisiais 1990–1991 m. mini ir Antanas Šimkūnas¹⁵. Vis dėlto lietuvių istoriografija neskiria dėmesio KGB kontržvalgybinei veiklai Lietuvos pramonės įmonėse ir kituose strateginiuose objektuose.

Tyrimas remiasi Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) esančiais sovietų slaptosios tarnybos dokumentais. Juose atsispindi KGB kontržvalgybinė veikla pramonės įmonėse, mokslo institucijose, transporte. Ideologinę dezinformaciją platino tiek žvalgybos, tiek kontržvalgybos padaliniai, todėl šiuose dokumentuose išryškėja KGB planai skleisti dezinformaciją siekiant apgauti išeivių bendriją ir pasaulio bendruomenę. Dokumentų analizė rodo, kad KGB ypatingą dėmesį skyrė strategiškai svarbios informacijos apsaugai, todėl buvo nemažai planų, instrukcijų, įsakų, kokiomis priemonėmis tai garantuoti. Taip pat esama bylų, skirtų atskiroms civilinės pramonės įmonėms, kurios vykdė slaptus karinės pramonės užsakymus, bei institucijoms, kuriose KGB turėjo garantuoti strategiškai svarbios informacijos slaptumą.

DEZINFORMACIJOS METODAS

Apibrėžimas ir formos. Šaltojo karo metu viena dažniausiai KGB Vakaruose naudotų priemonių buvo dezinformacija. Tai sudėtingas, užslėptas, siekiantis ilgalaikių tikslų ir sunkiai nustatomas metodas. Dezinformacija naudojama propagandai ir kontržvalgybai, ji pasižymi formų įvairove ir plačiu taikymu. Dezinformacijos metodas – tai sąmoningai

klaidinančių žinių skleidimas siekiant formuoti Sovietų Sąjungai naudingą viešąją nuomonę ir taip padėti SSRS lengviau įgyvendinti savo strateginius uždavinius.

Suprasti dezinformaciją padeda ir žinojimas, kad šis metodas laikomas viena iš juodosios propagandos formų. Nuo kitų informacijos pateikimo būdų juodoji propaganda skyrėsi informacijos interpretavimu ir emociniu poveikiu¹⁶. Siekiant tikslo, čia panaudojamos visuomeninės, socialinės problemos, anksčiau vykę socialiniai ar etniniai konfliktai, skaudžios istorinės praeities temos, žmonių jausmai, visuomenėje gyvavę stereotipai ir baimės. Kartu iškraipomi arba nutyliami faktai. Tokios propagandos tikslas – manipuluoti žmonių jausmais ir veiksmais, daryti jiems įtaką siekiant „sukurti paklusnią, lengvai valdomą masę“¹⁷. Klaidinanti informacija nebūtinai buvo tik melas, joje turėjo glūdėti ir dalelė tiesos. Tačiau dezinformacija, priešingai nei kompromitavimo metodas, ne visada apeliuodavo į emocijas. Informacija čia dažniau būdavo neasmeninio pobūdžio, nes buvo naudojama ne tik propagandos tikslais, bet ir susijusi su kontržvalgybine veikla, šnipinėjimu, techninėmis, karinėmis ir mokslo žiniomis. Įvairios dezinformacijos taikymo sritys ir tikslai praplečia galimybes taikyti šį metodą.

Sąlygos dezinformacijos sklaidai. Dezinformacija kaip būdas priešininkui klaidinti žinoma labai seniai. Tačiau niekam nepavyko taip išplėtoti ir veiksmingai panaudoti dezinformacijos kampanijų kaip sovietų slaptajai tarnybai Vakarų demokratinėse valstybėse. 1960–1980 m. „aktyviosios priemonės“ (angl. *active measures*), tarp jų ir dezinformacija, buvo privaloma sovietų strategijos dalis¹⁸. Tokią dezinformacijos metodo svarbą lėmė ideologiniai sovietų valdžios principai ir tarptautinės politikos aplinkybės.

Priešininką klaidinančioms akcijoms vykdyti buvo sukurtas atskiras KGB padalinys. Kadangi dezinformacija buvo labiau užsienio politikos įgyvendinimo būdas, tad jau 1947 m. įkurta dezinformacijos tarnyba. Atskiras dezinformacijos skyrius „D“ įkurtas prie 1-osios vyriausiosios valdybos 1959 m.; 1968 m. jis tapo „A“ skyriumi, o aštuntajame dešimtmetyje „A“ skyrius – tarnyba¹⁹.

Dezinformacijos metodo taikymą lėmė nedemokratinė, agresyvi ir ekspansinė komunistinė ideologija. Sovietų ideologiniai postulatai skelbė, kad „tarptautinė politika – tai karo tęsinys kitomis formomis, [...] konfliktas su nekomunistiniu pasauliu, nepaisant taikos sambūvio, vyksta nuolat“²⁰. Pavyzdžiui, *détente* laikotarpį aštuntajame dešimtmetyje Vakarai suprato kaip santykių su SSRS atšilimą, o ši jį panaudojo kaip dar vieną galimybę pakenkti JAV ir jos sąjungininkams, tik kita forma ir priemonėmis. Kad sumažintų priešininkų budrumą, SSRS ideologai vadovavosi šiais Vladimiro Lenino žodžiais: „Sakyk jiems (t. y. Vakarams) tai, kuo jie nori tikėti.“²¹ Komunistinė ideologija vaidino svarbų vaidmenį SSRS vidaus gyvenime ir užsienio politikoje. Ji užprogramavo ne tik nuolatinį konfliktą su Vakarais, bet ir melą bei klastą bendraujant su kitą ideologiją, vertybes, pasaulėžiūrą pripažįstančiomis šalimis. Ši ideologija lėmė ir agresyvius užsienio politikos tikslus, kuriems įgyvendinti pasirinktos nelegalios priemonės, tokios kaip klaidingas valdžios užgrobimas, kitų valstybių silpninimas ir griovimas iš vidaus. Reikia turėti omeny tai, kad totalitarinė, antidemokratinė sovietų santvarka atmetė sąžiningą, atvirą bendravimą ne tik su savo žmonėmis, bet ir su kitomis valstybėmis. Centralizuotas valdymas, griežta informacijos kontrolė ir cenzūra leido sovietams nesiskaityti su priemonėmis ir veiksmingiau vykdyti dezinformaciją. Sovietų slaptosios tarnybos buvo visagalės, beveik nekontroliuojamos, ko nepasakysi

apie Vakarų specialiąsias tarnybas. Alternatyvios informacijos ir žiniasklaidos nebuvimas leido sovietų valdžiai naudojantis savo galia nebaudžiamai manipuliuoti, rafinuotai meluoti ir skleisti klaidingą informaciją. Kaip pažymėjo Leslavas Vojtasikas, „netgi tikriausią melą žmogus palaikys tiesa, jei neturės galimybių patikrinti fakto tikrumo“²². Nevaržomai skleisti melagingą ir klaidinančią informaciją padėjo ir demokratinė Vakarų valstybių santvarka. KGB pasinaudojo Vakaruose principiniu demokratijos postulatu laikoma žodžio, susirinkimų laisve, kuri sudarė jam sąlygas nevaržomai įvairiais kanalais platinti propagandinę, dezinformuojančią informaciją, klastotes ir gandus. Suklaidinti visuomenei ir vyriausybės buvo pasitelkiami Vakarų žurnalistai, mokslininkai, menininkai, įtakos agentai ir sukurtos fasadinės organizacijos. Kadangi didžioji dalis tokios informacijos buvo nukreipta prieš JAV, tai jos specialiosios tarnybos susekė (nors ir ne iš karto) šių akcijų šaltinį. Tačiau pliuralistinėje ir demokratinėje visuomenėje sunku kontroliuoti tokią informaciją, todėl Vakarams būdavo nelengva įžvelgti sovietų klastas, demaskuoti ir įvertinti jų mastą. Be to, melaginga informacija dažnai buvo skleidžiama trečiosiose (Afrikos ar Azijos) šalyse, kur irgi vyko neakivaizdi JAV ir SSRS kova dėl įtakos ir kur JAV negalėjo kontroliuoti informacijos sklaidos bei veiksmingai kovoti su melo kampanija prieš ją. Taip pat KGB pasinaudojo Vakaruose gaju įsitikinimu, kad „grėsmė eina tik iš dešiniųjų politinių jėgų, kurios radikalesnės ir tiesmukesnės už kairiąsias. [...] SSRS pasinaudojo ir vakariečių noru saugiau gyventi užmerkiant akis prieš sovietų politiką, akivaizdžius žmogaus teisių pažeidimus“²³. Visos šios aplinkybės leido KGB įtikėti savo visagalybe ir nebaudžiamumu. Sovietinis saugumas pasinaudojo ir tarptautinėmis to meto aktualijomis, pvz., žmonių susirūpinimu taikos, branduolinio

nusiginklavimo ir t. t. problemomis²⁴. Darytina išvada, kad skirtingos santvarkos, ideologijos ir vertybės sudarė prielaidas nekontroliuojamoms KGB dezinformacijos akcijoms Vakaruose.

Šių akcijų sėkmę lėmė ir kruopštus pasirėngimas joms, palankių sąlygų sudarymas. Tai irgi rodo, kad taikyti šį metodą buvo nelengva, jo rezultatai išryškėdavo ne iš karto. KGB buvo svarbu sumenkinti priešo budrumą, jį nuraminti sukuriant tam tikrą savo įvaizdį, kuris leistų SSRS nelaikyti priešininke ir taip įtikintų pateikiamos informacijos tikrumu. Todėl kai kurie tyrėjai mano, kad įvairios tikros ar tariamos nesėkmės, taip pat tokie procesai kaip *glasnost* turėjo pavaizduoti SSRS sistemos pažeidžiamumą ir taip nuraminti priešininkus²⁵. Norint sėkmingai įgyvendinti savo akcijas, „būtina pažinti priešininką, o tam reikia perprasti jo mąstymą. [...] parengti informacijos perdavimo kanalus, infiltuoti įtakos agentus į tam tikras pozicijas, kad informacija sėkmingai pasiektų adresatą. Sudaryti priešininkams išpūdį, kad jiems nusišypsojo laimė netikėtai gauti tam tikrų žinių, kurių tikrumą patvirtina kitas šaltinis, nors iš tiesų ir tas tariamai alternatyvus šaltinis skleidžia dezinformaciją“²⁶. Paslėptas informacijos šaltinis – vienas iš svarbiausių juodosios propagandos ypatumų, užmaskuojantis ir tikruosius akcijos tikslus.

Dezinformacijos tikslai ir uždaviniai.

Pažymėtina, kad istoriografijoje nesutariama, kam dezinformuojanti informacija skirta – visuomenei ar valdžios institucijoms. Tačiau neabejojama, jog dezinformacijos pirmiausia buvo griebiamasi tam, kad žmonės ar politinės institucijos patikėtų melaginga informacija ir elgtųsi taip, kaip SSRS politinė vadovybė ar KGB tikisi. Sovietai suformulavo platesnius dezinformacijos uždavinius – įgyvendinti valstybės užduotis

ir klaidinti priešus klausimais, susijusiais su valstybės politika, karine ir ekonomine padėtimi, moksliniais ir techniniais SSRS pasiekimais. Dezinformacija naudota ne tik propagandiniams, bet ir žvalgybos, kontržvalgybos tikslams, siekiant apgauti ir suklaidinti priešus, užmaskuoti savo tikrąjį karinį techninį ir mokslinį pajėgumą bei potencialą, plėsti ir išlaikyti savo įtaką pasaulyje, daryti poveikį valstybių priešininkų žvalgybos veiksams ir juos kontroliuoti.

Ypač svarbus dezinformacijos vaidmuo buvo įgyvendinant SSRS užsienio politiką, todėl galima teigti, kad ja pirmiausia siekta klaidinti užsienio politikus ir vyriausybes. L. Bittmanas tvirtina, kad „ji skirta tik politinius sprendimus priimančioms institucijoms, nes vienas iš dezinformacijos tikslų – padėti įgyvendinti sovietų politikos uždavinius“²⁷. Dezinformacijos akcijomis norėta ne tik skleisti klaidinančią informaciją, bet ir pakenkti priešininkams, neutralizuoti jų veiklą, nukreiptą prieš SSRS. Todėl užsienio politikai įgyvendinti buvo panaudota ir propaganda, nes sovietų valdžiai buvo svarbu formuoti ne tik teigiamą SSRS, bet ir neigiamą priešininkų – tiek valstybių, tiek atskirų politikų, valstybių vadovų – įvaizdį. Dezinformacija buvo naudojama kaip Vakarų valstybių ir vyriausybių spaudimo priemonė. Propagandinė dezinformacija buvo nukreipta ir prieš Vakaruose įsitvirtinusių demokratiją bei kapitalizmą, ir prieš atskiras valstybes. Tačiau akcijos, propaguojančios tariamai gerą gyvenimą SSRS, žmogaus teisių ir laisvių laikymąsi šioje šalyje bei skleidžiančios vien neigiamas žinias apie gyvenimą Vakaruose (socialinę negerovę, nedarbą, rasizmą ir t. t.), buvo nukreiptos į sovietų visuomenę, ir tai leidžia daryti prielaidą, kad tokia informacija buvo skirta ne tik užsienio vyriausybėms, bet ir savo žmonėms. Didžiausios propagandinės ir dezinformavimo akcijos buvo nukreiptos

prieš JAV. Jos buvo vykdomos tiek pačiose Jungtinėse Valstijose, tiek kitose šalyse. Buvo kuriamas Sovietų Sąjungos kaip kovotojos už taiką ir nusiginklavimą, o JAV – kaip agresyvios militaristinės valstybės įvaizdis. Formuoti teigiamam savo įvaizdžiui panaudotos ir tarptautinės aktualijos, ir derybos dėl nusiginklavimo, branduolinės ginkluotės mažinimo. Taika tapo pagrindiniu sovietų dezinformacijos objektu. Propagandinėmis taikos kampanijomis siekta sudaryti įspūdį, jog SSRS labiau rūpi nusiginklavimas, taika, ir nukreipti visuomenės dėmesį į JAV, kad pasaulio bendruomenė darytų joms spaudimą mažinti savo ginkluotę. Tačiau nerimtas ir bevaisis sovietų derybininkų elgesys parodė, kad derybomis norima pasinaudoti kaip propaganda, net neketinant vykdyti savo išpareigojimų²⁸. KGB bandė pasinaudoti kai kurių valstybių nepasitenkinimu vyraujančia JAV padėtimi pasaulyje bei jos vienašališkais veiksmais ir taip sukiršinti JAV su NATO sąjungininkais. Taip norėta susilpninti NATO organizaciją ir JAV įtaką joje. KGB sugebėjo panaudoti savo tikslams Vakarų demokratinėse valstybėse vykusius politinius ir socialinius procesus, politines ir ekonomikos krizes.

Dezinformacija taikyta ne tik propagandiniam tikslams, bet ir gynybos, kariniais, strateginiais sumetimais. Karinių objektų, naujų technologijų, tikrosios civilinės pramonės įmonių paskirties slėpimas, maskavimas – tai gynybinio pobūdžio dezinformacija, naudota kontržvalgybos tikslams. Priešui suklaidinti pasitelktas ir demonstratyvus savo pasiekimų rodymas pasauliui. Tačiau tuo siekta ne parodyti, o nuslėpti, nukreipti priešininkų dėmesį nuo kuriamos naujos ginkluotės. Dirbtinai sukeliant šurmulį ir demonstratyviai pasauliui rodant savo ginklus (pavyzdžiui, karinių paradų metu), naujus lėktuvų modelius, buvo norima suklaidinti užsienio šalių žvalgybą ir sudaryti sovietų

valdžiai palankų vaizdą apie karinį, gamybinį ir mokslinį socialistinės santvarkos potencialą. Tokiomis priemonėmis KGB taip pat siekė nukreipti Vakarų visuomenės ir politikų dėmesį nuo SSRS veiksmų, galinčių sukelti neigiamą Vakarų vyriausybių ir visuomenės reakciją.

Dezinformacijos formos ir būdai. Dezinformacijos metodas yra daugialypis, nes juo siekiama daugybės skirtingų tikslų, todėl dezinformacijai skleisti pasitelkiami įvairūs būdai ir formos.

Platinti priešininką klaidinančiai informacijai buvo naudojami legalūs, atviri būdai per diplomatus ir oficialią spaudą bei slapti ir nelegalūs būdai per įtakos agentus, suklastotus dokumentus, fasadines organizacijas, todėl dezinformacija būna atviroji ir slaptoji. Pagal klaidinančios informacijos skleidimo formą skiriama žodinė ir rašytinė dezinformacija. Dažniausiai klaidinančiai informacijai skleisti buvo pasitelkiami diplomatiniai, politiniai ir visuomeniniai kanalai. Tam buvo kuriamos fasadinės organizacijos, pvz., Pasaulio taikos taryba (angl. *World peace council*), kurių tikrieji tikslai neatitiko viešai deklaruojamų ir kurias savo interesams siekė panaudoti ir KGB. Veikdama užsienyje sovietų slaptoji tarnyba daugeliu atvejų rėmėsi agentūros tinklu ir įtakos agentais, pasirenkamais iš sričių, kurios svarbios skleidžiant sovietų valdžiai naudingą informaciją ir sovietų valdžios poziciją. Tokiais valdžios idėjų reiškėjais galėjo būti tarnautojai, mokslininkai, rašytojai, kurie turėjo daryti įtaką verslo, politinei, akademiniai aplinkai. Tačiau dažniausiai KGB verbuodavo žurnalistus, nes jam buvo svarbu įsiskverbti į spaudą. Propagandiniais sumetimais į SSRS būdavo kviečiami politikai, mokslininkai, žurnalistai ir kiti įtakingi asmenys, kurie tapdavo sovietų dezinformacijos taikiniais ir vėliau – skleidėjais. Buvo kontroliuojami šių asmenų judėjimo SSRS maršrutai,

jiems buvo rodoma tik tai, ką valdžia norėjo parodyti, – taip formuotas atitinkamas sovietinės realybės vaizdas, kuris turėjo būti skleidžiamas pasauliui. Atsispirti šitokiai dezinformacijai buvo itin sunku.

Viena iš dažniausių dezinformacijos formų – suklastoti dokumentai²⁹. Skiriamos kelios klastočių rūšys: vienos skirtos konkreitiems asmenims, pareigūnams, kitomis siekiama paveikti viešąją nuomonę per spaudą. KGB klastojo oficialius dokumentus, laiškus, nuotraukas, rankraščius, sumontuodavo telefono pokalbius ir platindavo tai per užsienio žiniasklaidą. Dažniausiai spaudoje pasirodydavo klastotės, tariamai atspindinčios aukštų pareigūnų, kaip antai JAV prezidento, valstybės sekretoriaus ir kitų, susirašinėjimą. Pažymėtina, kad šios klastotės buvo labiau skirtos spaudai ir atitinkamai viešajai nuomonei šalies viduje formuoti, nes Vakarų spauda nors ir ne visada tikrindavo faktų autentiškumą, bet jos požiūris į komunistinės sistemos priešininkų rėmimą buvo neigiamas. KGB suklastoti dokumentai dažniausiai būdavo sensacingo pobūdžio, o juk žurnalistus tokia informacija paprastai labai traukia. Be to, specialiosios tarnybos dėl klaidų tokias klastotes atpažindavo, todėl buvo netikslinga jų siųsti valdžios institucijoms. Tačiau neprofesionalams klastotos buvo sunkoka įžvelgti, nes jos būdavo parašytos ant oficialių blankų, panaudoti tikri asmenų parašai, tekstai atspindėjo to meto aktualijas³⁰. Pavyzdžiui, kai Andrejus Sacharovas, būdamas tremtyje Gorkyje, paskelbė bado streiką, spaudoje pasirodė suklastotos nuotraukos, kuriose jis neva valgė³¹. Dezinformacijai skleisti buvo naudojamas ir radijo ryšys, todėl būdavo sumontuojami pokalbiai pasitelkiant tikrus balsus, bet iškraipant esmę arba pateikiant juos kitame kontekste. Dezinformacijai skleisti buvo naudojami ir lapeliai, pamfletai, faksimilės, reprodukcijos, taip pat suklastoti asmeniniai laišakai,

bankų dokumentai ir t. t.³² Pažymėtina, kad klastotos galima laikyti dezinformacijos ir kompromitacijos forma, nes jos platino klaidinančią informaciją, kurios pagrindinis tikslas – diskredituoti konkrečius politikus, vyriausybių vadovus ar vykdomą politiką. Tačiau pati klastotė vertintina kaip dezinformacijos išraiška. Kitaip nei kompromituojanti medžiaga, dezinformuojanti informacija buvo ne asmeninė, o bendresnio pobūdžio – apie politinius, socialinius, karinius dalykus. Šiuo atveju dezinformacijos metodas buvo taikomas skleisti klaidinančiai informacijai apie save. Tuo tarpu kompromitavimas susijęs su asmenine kito asmens informacija.

Taigi KGB pasitelkdavo visas įmanomas legalias ir nelegalias priemones ir pasinaudodavo susiklosčiusiomis tarptautinėmis aplinkybėmis, kad įgyvendintų savo tikslus. Tačiau užsienio istoriografija, analizuodama KGB veiklą savo šalyse, apsiriboja ideologine dezinformacija, kuria buvo norima ne tik pakenkti pagrindinei priešininkei JAV, – ji buvo naudojama ir kitais strateginiais tikslais: siekiant kurti savo teigiamą įvaizdį, maskuoti savo strateginius objektus bei nukreipti pasaulio bendruomenės dėmesį nuo savo veiksmų ir tikrųjų ketinimų.

Norint suvokti dezinformacijos metodo svarbą, būtina įvertinti jo vietą kitų KGB metodų kontekste. Didelis KGB dėmesys dezinformacijai buvo viena iš pagrindinių šaltojo karo ir dviejų didžiųjų valstybių konkurencijos įvairiose srityse išraiškų. Tai rodo viešąją nuomonę formuojančių priemonių svarbą tarp kitų KGB metodų šiuo laikotarpiu. Buvo taikomos įvairios dezinformacijos formos, be to, pats šis metodas buvo glaudžiai susijęs su kitais KGB metodais, kaip antai kompromitavimu, propaganda. Vis dėlto pažymėtina, jog šios technologijos labiau apeliavo į viešąją nuomonę ir buvo pasitelkiamos tam, kad sudarytų palankias sąlygas įgyvendinti kitoms priemonėms.

LSSR KGB KONTRŽVALGYBINĖ VEIKLA LIETUVOJE

Kontržvalgybinė KGB linija. SSRS ir JAV šaltasis karas, suintensyvėjusi abipusė žvalgybinė veikla vertė SSRS rūpintis savo interesų ir paslapčių apsauga. Todėl ir Lietuvoje imtasi priemonių ieškoti užsienio specialiųjų tarnybų agentų, neutralizuoti jų veiklą ir išvengti diversijų pramonės įmonėse.

Sovietų specialiosios tarnybos visada turėjo poskyrį, kuris prižiūrėjo ir kontroliavo strategiškai svarbias Lietuvos pramonės, ekonomikos ir mokslo, taip pat įvairias transporto sritis ir objektus, kurie, KGB manymu, buvo įdomūs užsienio žvalgybai ir galimi užsienio agentų taikiniai. Labai reikšminga saugumo veiklos sritis – strategiškai svarbios informacijos apsauga įvairiuose objektuose. KGB kontržvalgybinės 2-osios linijos darbuotojai buvo aiškiai pasidaliję veiklą, todėl buvo sukurti atitinkami kontržvalgybos padaliniai, pvz., kuravę atskiras transporto sritis. Pastebima tendencija, kad laikui bėgant kontržvalgyba apėmė vis daugiau sričių, bet visada daugiausia dėmesio skyrė karinio pramoninio komplekso įmonėms ir transporto objektams. Tai rodo sovietų valdžios siekį vis labiau kontroliuoti ir slėpti informaciją nuo visuomenės, vis didesnę SSRS karinį pasirengimą bei su tuo susijusias išlaidas ir intensyvėjančią konkurenciją karinių technologijų srityje.

KGB kontržvalgybos padaliniai laikui bėgant keitėsi, kito ir plėtėsi jų veiklos sritys. Lietuvoje kontržvalgybą 1945–1991 m. vykdė KGB 5-asis skyrius, 2-osios valdybos poskyriai bei 6-asis skyrius. Struktūriniai pokyčiai buvo susiję su bendra KGB struktūros raida. Kontržvalgyba buvo organizuojama linijiniu pagrindu, pagal tam tikras pramonės ir ūkio šakas, konkrečius objektus³³. Atskiri pareigūnai kuravo svarbiausias pramonės įmones, pvz., „Vilmą“. Iki 1959 m. KGB 5-asis skyrius

kuravo kontržvalgybą strateginėse įmonėse. 1960 m. sukurta 2-oji valdyba, kurios 4-asis poskyris vykdė kontržvalgybą pramonės įmonėse, organizavo paslapčių apsaugą žinybose ir įmonėse³⁴. 1981 m. 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus dalies pagrindu įkurtas KGB 4-asis skyrius, kurio kontržvalgybinės veiklos sritis – transportas, ryšiai ir statyba. 1982 m. 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus pagrindu įkurtas KGB 6-asis skyrius, kuris, be kontržvalgybos gynybos pramonės įmonėse ir moksliniuose techniniuose institutuose, taip pat saugojo svarbiausius objektus nuo ypatingų atsitikimų, diversijų. 1991 m. 6-asis skyrius vėl grąžintas į 2-osios valdybos sudėtį kaip 4-asis skyrius³⁵.

Pažymėtina, kad kontržvalgyba buvo glaudžiai susijusi su žvalgyba ir ideologine kontržvalgyba. KGB 2-osios valdybos padalinių ir 6-ojo skyriaus darbas kartais susipindavo su 1-ojo skyriaus ir 5-osios tarnybos veikla, nes dezinformacija buvo vykdoma įvairiomis kryptimis. Šis metodas taikytas ir prieš išeivių organizacijas, ir netgi kovoje su partizanais bei Vakarų žvalgybinėmis grupėmis 1944–1953 m., dezinformuojant Vakarus apie padėtį Lietuvoje.

Kiekviena valstybė, gindama savo interesus, organizuoja kontržvalgybą prieš užsienio specialiąsias tarnybas. Tačiau KGB kontržvalgybinė veikla SSRS ir JAV šaltojo karo kontekste įgavo politinę ir ideologinę potekstę, o tai darė įtaką ne tik KGB veiklos sritims, priemonėms, bet ir metodams.

Kontržvalgybos padalinių prižiūrimi objektai. Iš KGB prižiūrimų objektų pobūdžio galima spręsti, kokia informacija buvo strategiškai svarbi. Ją ir stengiasi įslaptinti, užmaskuoti, taip sudarant sąlygas skleisti dezinformaciją apie pramonės potencialą taikos ir galimo karo metu. KGB kontržvalgybos padalinių priežiūros lygį lėmė objektų strateginė reikšmė SSRS ekonomikai, sau-

gumui ir karinei pramonei. KGB manymu, užsienio žvalgybą domino SSRS socialiniai-ekonominiai ir politiniai procesai, šalies ekonominė padėtis, ūkio šakos, susijusios su karine pramone, energetikos, transporto, kariniai ir kiti strateginiai objektai. Atitinkamai ir KGB siekė garantuoti, kad užsienio agentai negautų strategiškai svarbios informacijos. Tai turėjo užtikrinti ir griežta informacijos bei judėjimo kontrolė.

KGB prižiūrimų ir stebimų objektų spektras buvo labai platus ir apėmė įvairias sritis, kurios buvo strategiškai svarbios SSRS kariniam gamybiniam kompleksui. Tokie buvo pramonės, transporto objektai, gamtiniai ištekliai, mokslinio tyrimo institutai. Platus valstybės paslapčių ir strategiškai svarbios informacijos interpretavimas leido KGB plėsti savo įtaką. Į KGB prižiūrimų objektų sąrašą pateko ministerijos, komitetai, valdybos, susijusios su pramone ir kitomis svarbiomis ūkio šakomis (pvz., prekybą, statybas, komunalinį ūkį, miško ir lengvąją pramonę bei finansus kuriojančios ministerijos, valstybės paslaptis saugančios institucijos), mokslo institutai, atliekantys karinei pramonei naudingus tyrimus arba turintys slaptos informacijos, mokslinio tyrimo institutai („Venta“ su gamykla, Radijo matavimo įrenginių mokslinio tyrimo institutas ir t. t.) ir gamybiniai susivienijimai („Elfa“, „Neris“, „Sigma“, „Vilma“, „Vingis“). Iš viso KGB 6-asis skyrius prižiūrėjo 64 objektus³⁶. Visi jie vadinami „režiminiais objektais“ dėl juose vykdytų tyrimų ir gamybos, jiems keliamų saugumo ir slaptumo reikalavimų bei žinybinio pavaldumo (ryšių su SSRS gynybos ministerija). Atskiros Lietuvos įmonės priklausė vadinamosioms SSRS gynybinėms pramonės šakoms (pvz., „Vilma“ – Ryšių pramonės, „Vingis“ – Elektros pramonės, Elektrografijos mokslinio tyrimo institutas – Radijo pramonės ministerijai)³⁷.

Įvairių Lietuvos transporto linijų kontrolė irgi buvo svarbi KGB veiklos sritis, nes jomis slapta buvo gabenama karinė ginkluotė, o jomis keliaujantys užsieniečiai galėjo sužinoti tai, ką KGB bandė nusišlėpti. Be to, per šiuos sektorius buvo įmanomi kontaktai su užsieniečiais ir galimais specialiųjų tarnybų agentais. Veikė atskiri KGB poskyriai, kurie kuravo geležinkelio linijas, Vilniaus oro ir Baltijos jūros uostus, žvejybos laivyną. 1967–1974 m. kontržvalgyba, be jau minėtų objektų, apėmė ir ryšių sistemos mazgus, o į transporto kontrolę įtraukė ir krovinių gabenimą automobiliais³⁸. Kaip atskira kontržvalgybos sritis išskirtina mokslinių, techninių, ekonominių ir prekybinių mainų su užsieniu kontrolė bei paslapčių saugojimas įvairiose institucijose. Vyko intensyvi agentūrinė veikla tarp atvykstančių į SSRS užsieniečių mokslininkų ir į užsienį vykstančių sovietinių specialistų. KGB manymu, įvairūs specialistų mainai yra labai palanki terpė Vakarų agentams, pramoniniam ir moksliniam šnipinėjimui. Kontržvalgybos padaliniai buvo atsakingi ir už tai, kaip laikomasi slaptosios raštvedybos, slaptųjų dokumentų saugojimo įmonėse, įstaigose taisyklių. Tam kiekviename objekte buvo sukuriami atskirti padaliniai arba įrengiamos patalpos, kuriose slaptoji dokumentacija būtų saugi.

Vakarų demokratinėms ir socialistinėms valstybėms lenktyniaujant tarpusavyje karinėje, pramonės ir mokslo srityse, įvairi mokslinė ir techninė informacija tapdavo pramoninio šnipinėjimo objektu, tad mokslo tiriamieji ir eksperimentiniai darbai buvo labai slepiami. KGB manymu, Vakarų specialiosios tarnybos ypač domėjosi ekonomika, fizika, branduoline chemija, matematiniu programavimu, superlaidumu ir kitais mokslais, kurie galėjo būti naudingi karinei pramonei³⁹. Daug dėmesio KGB skyrė pramonei, jos pajėgumui galimo karo ar mobilizacijos atveju bei kaip civilinės įmonės

prisitaikytų prie naujų sąlygų ir vykdytų karinius užsakymus. Nuo užsienio žvalgybos turėjo būti slepiami duomenys apie civilinės įmonės profilio pakeitimą, pajėgumą gaminti karinę techniką, darbo jėgą, skirtą karinei pramonei, įrenginius, materialinius išteklius, transporto poreikius ir t. t.

LIETUVOS OBJEKTAI, SLEPIAMI NUO VISUOMENĖS IR VAKARŲ SPECIALIŲJŲ TARNYBŲ

Slaptos informacijos apsauga įmonėse ir įstaigose. Viena iš svarbiausių kontržvalgybos padalinių funkcijų, jų tikslas – saugoti valstybės paslaptis. Manytina, kad slaptumas, ypač režiminėse įmonėse, buvo svarbus ne tik dėl nacionalinio saugumo, – taip buvo sudaromos ir prielaidos dezinformacijai skleisti. Juk tiek vietos gyventojams, tiek užsienio specialiosioms tarnyboms buvo platinama tendencinga ir sąmoningai melaginga informacija apie tikrąją gynybos pramonei dirbančių įmonių paskirtį ar žinybinį pavaldumą.

Valstybės paslaptis griežtai reglamentavo įvairios direktyvos ir taisyklės. KGB prižiūrėjo, kaip garantuojamas dokumentų, dirbinių, darbų saugumas ir slaptumas režiminėse ir strategiškai svarbiuose įmonėse. Strategiškai svarbios informacijos slaptumą turėjo garantuoti ypatinga dokumentų ir slaptos informacijos bei darbų priežiūra. Svarbiausius duomenis, kurie įtraukiami į valstybės paslapčių sąrašą, nustatydavo aukščiausios valdžios institucijos: SSRS gynybos ministerija, KGB, Ministrų Taryba, Valstybės planavimo komitetas, Valstybinis mokslo ir technikos komitetas, Mokslų akademija ir kitos susijusios institucijos⁴⁰. Slapti duomenys pagal svarbą ir juose esamą informaciją buvo skirstomi į slaptumo kategorijas: ypač svarbūs, visiškai slapti (valstybės paslaptis) ir

slapti (tarnybinė paslaptis). Valstybės paslaptis – tai strategiškai svarbi informacija, kurios netekus būtų pakenkta šalies saugumui ir karinio ekonominio potencialo kokybinei išraiškai. Ypač svarbūs duomenys – tai valstybės paslaptį sudarantys duomenys, kuriuos paviešinus gali būti pakenkta šalies saugumui ir karinio ekonominio potencialo kokybinei išraiškai bei politiniams SSRS interesams. Šiai slaptos informacijos kategorijai priklausė ir santykiai su kitomis socialistinėmis valstybėmis bei jų bendradarbiavimas įvairiose srityse⁴¹. Tačiau svarbiausi duomenys buvo tie, kurie apibūdino arba galėjo atskleisti SSRS politinius planus, karinį pajėgumą, pramoninį potencialą, kai kurių pramonės šakų išsivystymo lygį, naujausius mokslo ir technikos pasiekimus⁴². SSRS Ministrų Tarybos sudarytame slaptų duomenų, kurie yra valstybės paslaptis, sąraše minima: slapti duomenys apie geodezines ir kartografines SSRS teritorijos studijas, galimų karo veiksmų vietas, gamtinius išteklius (vanduo, nafta ir kt.), didžiuosius geležinkelio mazgus. Taip pat sovietų valdžia buvo linkusi nuslėpti informaciją apie avarijas, gaisrus ir kitus nelaimingus atsitikimus svarbiose įmonėse, nes tai būtų galėję atskleisti tikrąją konkrečios įmonės paskirtį ir neva pakirsti SSRS autoritetą. Į šį sąrašą įtraukta ir informacija apie slaptų gaminių nomenklatūrą, jų gabenimo maršrutus, branduolinį ginklą ir ginklus su branduoliniu užtaisu, taip pat duomenys, nurodantys magistralinius tarptautinius kelius, maršrutus su pavaizduotomis trasomis ir vežimo pajėgumais. Taip pat įslaptinti topografiniai, jūriniai, geografiniai ir kiti žemėlapiai, fotoplanai, nuotraukos iš kosmoso, kurios leistų nustatyti tikslų ypač svarbių įmonių arba režiminių karinių objektų išsidėstymą⁴³. Atitinkamai ir objektai, esantys šalia strategiškai svarbių transporto linijų ar objektų, irgi tapdavo strategiškai svarbūs⁴⁴, nes, pasinaudojus jais, galėjo būti paviešinta

slapta informacija. Slepiami ir šie strateginės, nors ir mažesnės, svarbos duomenys: geležinkelio mazgų schemos, informacija apie vandens tiekimą į įmones ir miestus, dujų, naftos produktų tiekimą, sunaudojimą respublikoje per metus, jų asortimentą ar iš kitų respublikų gaunamą kiekį. Dar išskiriama tarnybinė paslaptis, kuri buvo žemesnio lygio ir apėmė informaciją apie įmonių produkciją. Jos paviešinimas galėjo pakenkti tik konkrečiai įmonei⁴⁵.

Siekdamas užtikrinti slaptos informacijos apsaugą įmonėse ar įstaigose, KGB ėmėsi įvairių priemonių: dokumentams buvo suteikiami skirtingo slaptumo grifai, jie buvo laikomi seifuose, vedami jų apskaitos žurnalai, dokumentais galėjo naudotis ribotas skaičius žmonių. Pirmiausia buvo reglamentuotas dokumentų, kuriuose yra slaptos informacijos, naudojimas, jiems suteikiant įvairaus slaptumo grifą. Slaptumo grifas priklausė nuo dokumentuose esančios karinio, politinio, ekonominio, mokslinio ir techninio pobūdžio informacijos svarbos. Kartais tuo būdavo piktnaudžiaujama, nes priskirtasis slaptumo grifas neatspindėdavo dokumento ar įrenginio svarbos⁴⁶. Pavyzdžiui, pasitaikė, kad slaptumo grifas buvo suteiktas žemės ūkio, maisto pramonės duomenims, kurie, manytina, nėra strategiškai labai svarbūs. Todėl galima daryti išvadą, kad kai kuriais atvejais slaptumas buvo pernelyg sureikšminamas, nes tuo siekta ne tiek apsaugoti informaciją, kiek ją, o kartu ir savo darbą dirbtinai sureikšminti. Be to, slaptumo grifas, pasikeitus padėčiai, atsiradus naujesnių technologijų, galėjo kisti. Tad informacijos reikšmė ir svarba šalies ekonomikai turėjo būti vertinamos platesniame ideologiniame ir ekonominiame kontekste. Ypatingas dėmesys dokumentų slaptumui turėjo būti skiriamas vidaus reikalų sistemoje, vidurinio ir aukštojo mokslo įstaigose, moksliniuose (fizikos, ekonomikos, chemijos, biochemijos,

kibernetikos) institutuose, Mokslo akademijos Prezidiume, lengvojoje, miško ir baldų pramonėje, Archyvų valdyboje ir t. t.

Siekdamas užtikrinti informacijos saugumą, KGB analizavo galimus jos nutekėjimo kanalus. Slapta informacija galėjo nutekėti į režiminį objektą prasiskverbęs užsienio agentams arba dėl neatsargaus darbuotojų elgesio su dokumentais ar kitais slaptais duomenimis, kas sudarė galimybę slaptus duomenis pavišinti arba sąmoningai perduoti užsieniečiams. Operatyvinę padėtį, saugumo režimą objektuose tikrino specialiosios komisijos, kurios vertino, kaip laikomasi saugumo reikalavimų. Jos pažymėdavo, kad ne visada tinkamai elgiamasi su slaptaisiais dokumentais: jie būdavo dauginami nesilaikant taisyklių, jų laikymo patalpos neatitikdavo reikalavimų, pasitaikė ir atvejų, kai dokumentai buvo prarasti per neatsargumą⁴⁷. Taip pat reikėjo užtikrinti, kad į strategiškai svarbias įmones ar objektus nepatektų nepatikimų, KGB manymu, asmenų, tokių kaip buvę tremtiniai, politiniai kaliniai, turintys įvairių ryšių su užsieniu ir potencialūs užsienio agentai. Įgyvendinti šiuos griežtus saugumo reikalavimus režiminėse įmonėse privalėjo slapti režiminiai padaliniai, kontroliuojami KGB pareigūnų⁴⁸.

Buvo įslaptinami ne tik dokumentai – ir pati įmonė (arba atskiri jos padaliniai, patalpos) galėjo būti saugoma imantis tam tikrų priemonių, kad pašaliniai kuo mažiau žinotų apie jos gyvavimą, tikrąją paskirtį, gamybą ar tyrimus. Objekto slaptumo užtikrinimas buvo planuojamas nuo pat jo statybų planavimo ir pačių statybų. Čia buvo svarbi įmonės dislokacija. Įmonė turėjo būti kuo nuošalesnėje vietoje, kad būtų kuo mažiau galimybių pašaliniams ją stebėti, fotografuoti. Jos teritorija turėjo būti saugoma. Pavyzdžiui, įmonės G-4151 (vadinamosios pašto dėžutės) saugumą garantavo šios priemonės: vizualioji maskuotė (užtamsinti

langai), sukarinta apsauga, durys su šifro įrenginiu, sąrašas žmonių, kuriems galima įeiti į patalpas, gaminių maskavimas specialia pakuote be tikrojo užsakovo pavadinimo, darbuotojų pokalbių pasiklausymas ir įrašinėjimas⁴⁹. Paslapyje buvo laikomas visas gamybos ir transportavimo procesas. Nors įmonių darbuotojai, dirbę su slapta informacija, gaudavo didesnę atlyginimą, jiems buvo garantuota geresnė socialinė padėtis, tačiau buvo ribojama jų galimybė išvykti į užsienį, emigruoti, keisti darbą, taigi ribojamos žmogaus pasirinkimo teisė ir laisvė.

Kaip buvo organizuojama objektų apsauga ir įmonių legendavimas, atspindi reglamente, nusakantiame, kaip tokios įmonės turi priimti užsienio delegacijas. Užsieniečiai įleidžiami į režiminę įmonę (ir tai ne į visas patalpas) tik gavus aukščiausių institucijų – Ministrų Tarybos, KGB – leidimą. Jų atvykimo metu pasitelkiamas įmonės legendavimas. Darbuotojai instruktuojami, kaip elgtis įmonėje esant užsieniečių, nurodoma, kur užsieniečiai gali lankytis, kad būtų kuo mažiau su jais kontaktuojama, sudaromas ir kasmet tikslinamas sąrašas asmenų, kurie turės dirbti su užsieniečiais. Užsieniečių lankymosi įmonėje metu buvo nutraukiami slapti darbai, paslepiami dokumentai. Siekiant apgauti užsienio agentus, demonstruojami pasenę įrenginiai ar informacija. Pavyzdžiui, „Vilmoje“ lankantis japonų delegacijai, irgi buvo pritaikyta legenda: sukurta atitinkama iškaba, speciali apranga, laikinieji leidimai, aptarta, ką sakyti užsieniečiams⁵⁰. Legendavimas taikytas ir kitais išimtiniais atvejais. Pavyzdžiui, naujiems darbuotojams, kurie slaptajame padalinyje nedirbs, irgi buvo sukurama legenda apie įmonę⁵¹. Taip buvo siekiama užkirsti kelią galimam pramoniniam šnipinėjimui. Arba štai 1986 m. kai kuriems „Vilmos“ specialistams išvykus nuolat gyventi į užsienį, nuspręsta sukurti naują įmonės legendą,

kurioje atsispindėtų jos ryšiai su Gynybos ministerija⁵².

Režiminės įmonės, kurios vykdė Gynybos ministerijos užsakymus, buvo įsikūrusios didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Jose buvo dirbami slapti (nors ir ne visada) darbai, atliekami šiuolaikinių technologijų tyrimai. Kauno radijo gamykloje ir gamybiniame susivienijime „Pergalė“ buvo įkurti informacijos šifravimo padaliniai⁵³. Gynybos ministerijos užsakymai buvo atliekami Šiaulių televizorių gamykloje. „Vilma“ gamino pasiklausymo aparatūrą, kurios užsakovai – KGB, SSRS gynybos ministerija, karo aviacija⁵⁴. Vilniaus radijo matavimo prietaisų gamyklos 10 proc. visų užsakymų buvo skirti karinei pramonei⁵⁵. „Ventoje“ buvo kuriamos naikintuvų detalės ir informacinės sistemos⁵⁶. Elektrografijos mokslinio tyrimo instituto 84 proc. tyrimų buvo skirti karinėms reikmėms⁵⁷. Taigi kai kurios mokslinio tyrimo institucijos irgi buvo susijusios su gynybos pramone. Tokie darbai vyko aštuoniuose iš dvylikos Mokslų akademijos padalinių (pvz., Puslaidininkių fizikos, Biochemijos, Matematikos ir kibernetikos, Zoologijos ir parazitologijos institutuose)⁵⁸. Pažymėtina, kad ne visi Gynybos ministerijai skirti įrenginiai būdavo slapti. Jeigu šiai ministerijai buvo tiekami neslapti įrenginiai, slapta informacija tapdavo žinybinis pavaldumas, tikrieji užsakovai, gaminių kiekis.

Siekiant užtikrinti duomenų slaptumą, reikėjo kontroliuoti informacijos apie režimines įmones ir objektus pateikimą visuomenei, kas būtų įgalinę ta informacija manipuluoti ir nurodyti tik tai, kas naudinga valdžiai, bei neleidę slaptai informacijai per klaidą ar sąmoningai nutekėti į spaudą. Pavyzdžiui, 1975–1976 m. neleista publikuoti 1648 ekonominio, karinio ir mokslinio pobūdžio straipsnių⁵⁹. Režiminėms įmonėms buvo galima spausdinti tik oficialią informaciją apie jubiliejus, rinkimus į liaudies tarybas,

užuojautas⁶⁰. Tačiau draudimas publikuoti spaudoje neleido plačiau paskleisti savo legendos visuomenei⁶¹.

Geležinė uždanga, skyrusi socializmo stovyklą nuo Vakarų valstybių, kuri laiką patikimai užtikrino informacijos ir žmonių judėjimo kontrolę, todėl garantuoti slaptumą buvo nesunku. Prasidėjęs šaltasis karas suaktualino Lietuvos teritorijos ir judėjimo per ją kontrolės svarbą. Tačiau suintensyvėjęs turizmas, kultūriniai ir moksliniai mainai, komandiruotės, KGB supratimu, kėlė vis daugiau grėsmės slepiamiems objektams. Vis daugiau užsieniečių – turistų ir specialistų – atvykdavo į Lietuvą ir turėjo daugiau galimybių (nesąmoningai arba sąmoningai to siekdami) sužinoti apie slepiamus objektus, teritorijas. Todėl turizmas, užsieniečių buvimas Lietuvoje irgi buvo griežtai reglamentuojamas. Beveik visa Lietuvos teritorija buvo uždara užsieniečiams. Buvo griežtai apibrėžta jų buvimo Lietuvoje tvarka, laikas, judėjimo maršrutai ir transporto priemonės⁶². Ypač akylai stebėtos pasienio teritorijos, jose esantys kariniai daliniai, oro, jūros erdvės, magistralės, kuriomis buvo gabenami slapti kroviniai, – visa, kur įmanomi kontaktai su užsieniečiais. Reglamentuotas ir kontroliuotas užsienio turistų ir specialistų buvimo Lietuvoje elgesys ir laikas, kuris buvo ribotas ir retai pratęsimas.

Siekiant nustatyti galimo užsieniečių šnipinėjimo atvejus, atidžiai stebėti jų veiksmus, judėjimas, tikrinta, ar jie laikosi leidžiamo maršruto. KGB su agentūros pagalba stebėjo atvykusius diplomatus, įvairius inspektorius, specialistus, nes jie buvo laikomi galimais agentais ir šnipais. KGB agentai stebėjo, ką užsieniečiai filmuoja ir fotografuoja, kokie objektai juos domina, su kuo iš vietos gyventojų jie bendrauja. Tam buvo pasitelktos ir operatyvinės techninės priemonės: užsieniečių buvo pasiklausoma, kontroliuojami jų telefono pokalbiai, jie stebimi, slapčia

apžiūrėti jų daiktai⁶³. Jei turistai važiuodavo traukiniu ar autobusu, agentai pasirūpindavo užstoti vaizdą pro langą savo kūnu, kad nebūtų galima jo nufotografuoti⁶⁴. Netgi buvo kuriama nauja radiolokacinė ir fotografavimo bei filmavimo sistema stebėti pravažiuojantiems diplomatams⁶⁵. Instrukcijose, ką daryti su užsieniečiais, kurie netinkamai elgiasi, rašoma: „KGB darbuotojas, pastebėjęs užsieniečius sąmoningai ar nesąmoningai atsisitraukus nuo maršruto, gali juos perspėti arba suimti. Jeigu atsidūrė uždraustoje zonoje, šalia slapto pastato, jiems įsakoma grįžti, o jeigu įtariamai žvalgyba (fotografavo, sudarė objektų išsidėstymo planą), tada sulaikomi.“⁶⁶ Pavyzdžiui, iš JAV turisto, kuris fotografavo apleistas Kauno pilies sienas, buvo atimtas fotoaparatas. Kitas turistas, bandęs nuvykti į Prienus pas gimines, buvo sugrąžintas⁶⁷. Galima teigti, kad užsieniečių judėjimo kontrolė buvo susijusi tiek su kontržvalgybine, tiek su propagandine veikla, nes bijota, kad jie pasinaudos gauta informacija kontrpropagandai prieš SSRS.

KGB agentai ne tik stebėjo užsieniečius ir ieškojo galimų užsienio agentų, bet ir patys skleidė dezinformaciją. Užsienyje jie platino klaidinančią informaciją apie kitų šalių slaptąsias tarnybas dominančius objektus ir Lietuvos pasiekimus. Agentai taip pat turėjo analizuoti padėtį ir teikti siūlymus, kokius neperspektyvius darbus galima panaudoti kaip dezinformaciją⁶⁸.

Įmonių legendavimas kaip dezinformacijos sklaidos forma. KGB stengėsi suklaidinti ir dezinformuoti užsienio žvalgybą įmones legenduodamas, t. y. nusišlepdamas jų tikrąsias funkcijas, veiklą ir žinybinį pavaldumą. Daugeliu atvejų KGB pasitelkdavo legendavimą siekdamas nusišlepti, kad civilinės paskirties įmonės slaptai vykdė karinės pramonės užsakymus. Legenduojamai įmonei buvo suteikiamas simbolinis pavadinimas – pašto dėžutės

indeksas. Visuomenė šias įmones žinojo kitu pavadinimu. Toks indeksas buvo suteiktas 65 Lietuvos įmonėms⁶⁹. Iš jų žinomesnės: Ignalinos atominė elektrinė – A-1513, „Inkaras“ – A-3088, „Vingis“ – A-3774, Kėdainių biochemijos fabrikas – J-9913. Tačiau įmonės statusas – viešasis ar režiminis – galėjo keistis. Viešasis pavadinimas buvo suteikiamas, jei įmonė pereidavo į kitos, nesusijusios su karo pramone, žinybos pavaldumą. Pavyzdžiui, įmonė, kurios pašto dėžutės indeksas buvo P-6856, tapo Vilniaus mokslinio tyrimo institutu Radijo matavimo prietaisų gamykloje, o A-7859 – Vilniaus Spalio 60-mečio gamybiniu susivienijimu⁷⁰. Buvo slepiamas gamybos mastas, dirbinių nomenklatūra, jų išvežimo adresai ir maršrutai, darbuotojų, kurie prieina prie slaptos informacijos, pareigybių nomenklatūra, įmonių ekonominiai ir finansiniai rodikliai (planai, galimybės, apimtis) ir t. t. Vienas iš legendavimo pavyzdžių – Elektrografijos mokslinio tyrimo institutas, kurio simbolinis pavadinimas – G-4602. Legendos esmė – institutas gamina kopijavimo, mikrofilmavimo įrenginius ir rentgeno aparatus medicinos tikslams. O iš tiesų įmonėje vyko mokslo tiriamieji darbai, kuriuos užsakė SSRS gynybos ministerija. Šis institutas nebuvo karinės pramonės objektas, bet kai kurie jame gaminti įrenginiai buvo susiję su slapta informacija⁷¹.

KGB 6-osios tarnybos manymu, atskleisti tikrąją įmonės paskirtį galėjo: sukuriant teritorijos apsaugą, karinės vadovybės apsikankymas, ilgas įdarbinimo procesas, ribotas skaičius darbuotojų, įleidžiamų į slaptas patalpas, užsakovo adresas ant įrenginių, gaminių markiruotė juos transportuojant, taip pat tyčia ar netyčia patys darbuotojai ar didelė elektromagnetinių bangų koncentracija palei įmonę. Įmonės profilis galėjo paaiškėti plečiant gamybos patalpas, įsigyjant specialios įrangos, medžiagų⁷².

Legendavimas irgi buvo reglamentuotas, ir šis statusas įmonei ar jos produkcijai ne visada buvo suteikiamas. Tai rodo stačiosios laivus SSRS gynybos ministerijos užsaky-mu „Baltijos“ laivų statyklos atvejis. Nors į centrinį konstravimo biurą „Vimpel“ dėl jos legendavimo buvo kreiptasi 1982 m., tačiau tik 1983 m. su aukštesniųjų instancijų spau-dimu tam pritarta. Procesas užtruko nesant SSRS gynybos ministro įsakymo⁷³. Legenda įmonei galėjo būti suteikta ir atsižvelgiant į jos darbų slaptumą⁷⁴. Siekiant apgauti priešininką, buvo legenduojami ir kiti objektai. Štai 1985 m. buvo baigiami parengiamieji darbai įrengiant melagingą radijo bangas skleidžiantį objektą ir mėginant sudary-ti įspūdį, kad ten vykdomi moksliniai ir techniniai tyrimai⁷⁵. Taip pat norėta atitraukti žvalgų dėmesį nuo tikrų karinių objektų, juos dezinformuoti, kad susidomėtų DOSAAF šaudykla Vilniuje, Šilo gatvėje, kuri taip domino JAV⁷⁶. KGB, siekdamas užmaskuoti savo kontržvalgybinę veiklą, paskutiniaisiais režimo metais neatsisakė legendavimo ir sukūrė priedangos firmą, kuri veikė kaip juridinis asmuo⁷⁷.

Pateikti legendavimo pavyzdžiai iliustruoja slepiamų darbų pobūdį ir kryptis. Gynybos pramonei skirti gaminiai nesudarė didelės dalies įmonių produkcijos. Tačiau tas faktas, kad šie darbai buvo organizuojami itin slapta ir kad produkcija buvo gaminama civilinės pramonės įmonėse, rodo, jog SSRS siekė slėpti savo karines išlaidas, karinius užsakymus skirdama civilinėms įmonėms, taip jas rengdama ir galimam kariniam konfliktui su Vakarais.

IDEOLOGINĖ DEZINFORMACIJA

Norėdamos kuo patraukliau pavaizduoti pasauliui komunizmo ideologiją, komunistų partija ir kitos ideologinio poveikio institu-

cijos, prie kurių priskirtinas ir KGB, vykdė aktyvią dezinformacinę propagandą ne tik Vakaruose, bet ir trečiojo pasaulio šalyse. Siekta aktyviai formuoti teigiamą gyvenimo sovietinėje Lietuvoje vaizdą. Nuo šeštojo dešimtmečio KGB prieš režimo priešininkus pasitelkė dezinformacijos metodą.

Šio metodo tikslai atsiskleidžia iš to, kaip buvo formuojamos dezinformacinės ir propagandinės žinios. Tendencinga informa-cijos atranka turėjo sudaryti atitinkamą nuo-monę. Taip pat buvo sąmoningai nutylima formuojamai opinijai nepalanki informacija bei stengiamasi nuslėpti tikrąjį dokumentų šaltinį. „Kompromitacija vykdoma remiantis KGB organų nepaneigiamais ir realų pagrindą turinčiais dezinformuojančiais duomenimis, kurių priešininkas patikrinti negali.“⁷⁸ Viena iš ryškiausių sovietinės propagandos ir dezinformacijos priemonių – tendencingų dokumentų publikavimas. Propagandines dezinformacijos akcijas KGB dažniausiai vykdė tarp išeivių, nes užsienyje sunkiau patikrinti ar paneigti skleidžiamą informaciją apie padėtį Lietuvoje. Iš Lietuvos į užsienį vykdavo aktoriai, rašytojai, kurie supažindindavo emigrantus su sovietinės Lietuvos kultūros, ekonomikos ir socialiniais pasiekimais. Šių žmonių autoritetas tarsi neleisdavo abejoti jų pasakojimais. Prieš aktyviausią sovietų režimo priešininke Lietuvos katalikų bažnyčią irgi, be kitų priemonių, pasitelkta ideologinė dezinformacinio pobūdžio propaganda. Siekdami sumažinti kunigų paramą Vakaruose ir spaudimą Sovietų Sąjungai, sovietiniai propagandininkai įvairiomis priemonėmis bandė Vakarams įteigti, kad tikintieji Lietuvoje nepersekiojami, kad sovietinė konstitucija realiai garantuoja žmogaus sąžinės laisvę. 1971 m. išleistoje propagandinio pobūdžio J. Rėmaičio knygoje „Religija Lietuvoje“ piešiamas būtent toks vaizdas. Tokią informaciją skleisti buvo pasitelkiami ir kunigai, susiję su KGB, nors

reikia turėti galvoje, kad jiems buvo daromas didžiulis spaudimas. Pasak J. Rėmaičio, „vyskupas J. Labukas ir R. Krikščiūnas, duodamas interviu užsienio žurnalistams, kalbėjo apie normalią tikinčiųjų ir bažnyčios padėtį Lietuvoje“⁷⁹. Tokia pat informacija buvo skelbiama ir užverbuotų kunigų kelionių Vatikane metu. Taip siekta, kad Vatikanas neberemtų prieš režimą nusiteikusių kunigų, kurių veikla diskreditavo SSRS. Galima daryti prielaidą, jog tokį įvaizdį turėjo sudaryti ir leidimas spausdinti religines knygas, maldynus. Sovietų valdžios nuolaidžiavimo Katalikų bažnyčiai politiką irgi galima iš dalies laikyti dezinformacine, skirta pirmiausia Vakarams, bet taip pat ir vietos gyventojams siekiant palaužti jų pasipriešinimą, atimti argumentą kovoti su valdžia.

Dezinformacijos metodo KGB neatsisakė ir paskutiniaisiais sovietinio režimo Lietuvoje metais. Štai 1991 m. skleisti dezinformacijai apie tariamą tautos nepritarimą atkurtos nepriklausomos Lietuvos valdžiai sukurta fasadinė organizacija Nacionalinis gelbėjimo komitetas⁸⁰. Šis komitetas savo veikla siekė sudaryti įspūdį, esą besipriešinančią profašistinę valdžią Lietuvoje vertė patys žmonės. Taip pat buvo norima įteigti, kad per Sausio 13-osios įvykius Lietuvos snaiperiai šaudė į minią⁸¹.

Taikydamas dezinformacijos metodą propagandos tikslais, KGB siekė ne tik formuoti sau palankią viešąją nuomonę, bet ir pakenkti aktyviausiems sovietų sistemos priešininkams skaldydamas antisovietines jėgas ir keldamas jų gretose sumaištį.

DEZINFORMACIJOS METODO VEIKSMINGUMAS

Norint įvertinti dezinformacijos metodo tikslumą ir veiksmingumą, būtina atskleisti, ar šis metodas padėjo KGB įgyvendinti ideologines akcijas ir kontržvalgybos užduotis.

Nepaisant KGB pastangų užtikrinti įmonių ir jų gamybos slaptumą, užsieniui vis dėlto pavyko praskleisti paslapties šydą ir sužinoti, kas iš tiesų gaminama Lietuvos pramonės įmonėse, kokie jose atliekami tyrimai, koks tikrasis jų žinybinis pavaldumas. KGB, organizuodamas paslapčių, įslaptintų objektų ir projektų įgyvendinimą, labai daug dėmesio skyrė informacijos nutekėjimo galimybių analizei. Taip turbūt norėta užbėgti įvykiams už akių. Be to, sovietiniam saugumui labai rūpėjo sužinoti, ar jo priemonės yra veiksmingos bei ką apie jį žino priešininkai. Tačiau net ir ėmusi visų apsaugos priemonių bei visapusiškai išnagrinėjus galimo informacijos nutekėjimo būdus, tai ne visada duodavo naudos. Vis dėlto pažymėtina, kad kartais KGB prielaidos pasitvirtindavo. Į užsienį išvažiavę specialistai buvo pagrindinis būdas nutekinti užsieniui informaciją. KGB siekė išsiaiškinti, ar užsienio specialiosioms tarnyboms pavyksta nustatyti žinybinį režiminių įmonių pavaldumą ir jų darbus vykdant Gynybos ministerijos užsakymus. Sužinota, kad atskleista „Ventos“ įmonės žinybinė priklausomybė ir kad joje dirbama karinei pramonei⁸². Taip pat KGB pavyko nustatyti, jog Vakarams žinoma apie slaptus Kauno radijo matavimo priemonių mokslinio tyrimo instituto darbus ir ryšius su SSRS gynybos ministerija. Mat buvę darbuotojai išvežė į Vakarus šios įmonės įrenginių – radioelektronikos aparatūros, mikroprocesorių, schemų⁸³. KGB dėmesio sulaukė išeivijos laikraštyje „Dirva“ išspausdintas straipsnis apie legenduotą įmonę Nr. 555 (tai Vilniaus radijo matavimo prietaisų gamyklos simbolinis pavadinimas), kuris parodė, kad įmonės legendavimas nebuvo visiškai tiksliai įgyvendintas. Straipsnis greičiausiai rėmėsi žmonių, gyvenančių netoli šios įmonės, pastebėjimais ir prielaidomis. Iš jo aiškėja, kad minėtoji įmonė yra elektrotechnikos gamykla, gaminanti sovietinei armijai radijo ir radarų

įrenginius ir detales, slapčia naktimis išvežamas į Rusiją. Įmonė neturi pavadinimo, tik pašto dėžutės indeksą, jos nėra telefonų knygoje, prie jos bijo prisitarti aplinkiniai gyventojai. Žmonės nežino, kaip ir kada ten atvyksta darbuotojai ir personalas, o vietinių darbininkų nedaug, nes jiems beveik nėra galimybių ten įsidarbinti⁸⁴.

KGB dokumentų analizė rodo, kad buvo neįmanoma visiškai garantuoti slaptų darbų ir dokumentų apsaugos. O ribotos galimybės skleisti legendas per spaudą neleido veiksmingai panaudoti šio metodo. Vis dėlto manytina, kad slaptą informaciją apie režimines įmones buvo lengviau apsaugoti nei skleidžiamą ideologinę dezinformaciją.

Nors dėta daug pastangų skleisti propagandai, tačiau ją organizuojančių institucijų dokumentai, protokolai, susirašinėjimas rodo, kad ta veikla intensyvi tebuvo dokumentuose. Štai iš Kontrpropagandos tarybos prie LKP CK posėdžio aiškėja, kad propagandinė informacija į Vakarus neretai buvo siunčiama pavėluotai, vėluodavo ir reakcija į išeivijos pasisakymus, o pateiktoji informacija neduodavo laukiamų rezultatų⁸⁵.

Kadangi dezinformacijos metodas dėl sunkumų gauti iš Lietuvos alternatyvios informacijos buvo labiau nukreiptas į užsienį, galima daryti prielaidą, jog jis buvo skirtas ir Vakarų šalių politikai, ir viešajai nuomonei. Skleidžiama ideologinė dezinformacija galėjo labiau paveikti Lietuvoje viešinčius užsieniečius.

ISVADOS

Komunistinės valdžios ideologijos, vykdytos politikos principai ir tikslai darė įtaką jos veikimo metodams; tai atsispindėjo ir KGB veikloje. Šaltasis karas, reiškėsis politinėje, ideologinėje, karinėje ir mokslinėje srityse,

paveikė ir KGB darbą. Dažnas įvairių dezinformacijos formų taikymas buvo viena iš šios konfrontacijos išraiškų.

Dezinformacijos metodas buvo labai svarbus ir naudingas slaptosioms tarnyboms, kurios siekė apgauti priešininkus ir nuslėpti nuo jų strategiškai svarbią informaciją. Strateginės svarbos duomenys – ideologinio ir karinio pobūdžio informacija – tapo dezinformacijos sklaidos ir priedangos objektu. Dezinformuojanti informacija pirmiausia buvo skirta Vakarų visuomenei, kuri, nepaisant alternatyvios informacijos gausos, sunkiau galėjo patikrinti gaunamų žinių tikrumą.

Lietuvos pramonės įmonės ir moksliniai institutai buvo SSRS karinio ir pramoninio komplekso dalis. Todėl ir KGB padalinio Lietuvoje kontržvalgybos poskyrio svarbi užduotis buvo nuslėpti tikrąjį jų gamybos pobūdį ir žinybinius ryšius. KGB prižiūrimi objektai buvo laikomi režiminiais, jų veikla griežtai reglamentuojama. Dezinformacijos metodas kontržvalgybinėje KGB veikloje reiškėsi pramonės įmonių legendavimu siekiant nuslėpti jų tikrąją veiklą ir pavaldumą SSRS gynybos kompleksui.

Dezinformacija buvo taikoma ir kaip propagandos skleidžiant tariamus komunistinės sistemos pasiekimus bei režimo priešininkų kompromitavimo būdas. Griežta informacijos ir judėjimo po Lietuvos teritoriją kontrolė leido KGB pateikti tendencingą informaciją tiek vietos, tiek užsienio spaudai ir visuomenei.

Didžiulės pastangos nuslėpti informaciją ir suklaidinti priešininkus ne visada duodavo rezultatų, nes iš KGB dokumentų aiškėja, kad Vakarus pasiekdavo tam tikra slapta informacija apie pagrindinių Lietuvos pramonės įmonių veiklą, o platinama ideologinė dezinformacija atsiremė į lietuvių išeivijos organizacijų politinį Lietuvos laisvinimo darbą.

Nuorodos

- ¹ R. H. Shultz, R. Godson, *Dezinformatsia: The Strategy of Soviet Disinformation*, New York, 1986.
- ² Y. Albats, *KGB: State within a State*, New York, 1994.
- ³ C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story of it's Foreign Operation from Lenin to Gorbachov*, New York, 1990.
- ⁴ P. Deriabin, T. Bagley, *KGB: Masters of the Soviet Union*, London, 1990.
- ⁵ J. Barron, *KGB today: The Hidden Hand*, London, 1985.
- ⁶ W. Corson, *The New KGB: Engine of Soviet Power*, New York, 1985.
- ⁷ J. J. Dziak, *Chekisty: A History of the KGB*, New York, 1988.
- ⁸ S. Labin, *The Technique of Soviet Propaganda*, New York, 1960.
- ⁹ R. Sleeper, *Mesmerized the Bear: The Soviet Strategy of Deception*, New York, 1987.
- ¹⁰ A. Dulles, *ЦРУ против КГБ*, Москва, 2000.
- ¹¹ A. Golitsyn, *New Lies for Old: The Communist Strategy of Deception and Disinformation*, New York, 1984.
- ¹² L. Bittman, *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider View*, New York, 1985.
- ¹³ A. Anušauskas, „KGB prisilietimas“, *Metai*, 1996, Nr. 11; jo paties, „KGB ir lietuvių visuomenė: slaptasis karas 1954–1991 metais“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21.
- ¹⁴ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1989)*, Vilnius, 2002.
- ¹⁵ A. Šimkūnas, *Sausio 13-oji: SSRS propagandinio karo užkulisiai*, Vilnius, 2006.
- ¹⁶ И. Киселёв, *Психологические аспекты пропаганды*, <http://www.psyfactor.org//propaganda>.
- ¹⁷ А. Ууладзе, *Политические манипуляции и покорение толпы*, Москва, 1999, с. 131.
- ¹⁸ R. H. Shultz, R. Godson, op. cit., p. 10.
- ¹⁹ M. Ciesielczyk, *Rusijos ir sovietų slaptosios policijos istorija*, Vilnius, 1991, p. 137.
- ²⁰ R. H. Shultz, R. Godson, op. cit., p. 2.
- ²¹ R. S. Sleeper, op. cit., p. 214.
- ²² Л. Войтасик, *Психология политической пропаганды*, Москва, 1981, с. 70.
- ²³ R. S. Sleeper, op. cit., p. 338.
- ²⁴ J. Barron, op. cit., p. 32.
- ²⁵ A. Golitsyn, op. cit., p. 18.
- ²⁶ E. J. Epstein, *Deception: The Invisible War between the KGB and the CIA*, New York, 1989, p. 110.
- ²⁷ R. H. Shultz, R. Godson, op. cit., p. 18.
- ²⁸ R. S. Sleeper, op. cit., p. 150.
- ²⁹ J. Barron, *KGB. The Secret Work of Soviet Secret Agents*, New York, 1974, p. 223.
- ³⁰ L. Bittman, op. cit., p. 59.
- ³¹ M. Ebon, *The Soviet Propaganda Machine*, New York, 1976, p. 314.
- ³² R. H. Shultz, R. Godson, op. cit., p. 96.
- ³³ LSSR KGB 6-ojo skyriaus operatyvinio personalo operatyvinis funkcinis išsidėstymas, 1988 m. birželio 28 d., LYA, f. K-1, ap. 46, b. 2190, l. 79.
- ³⁴ G. Gečiauskas, „Trys pagrindiniai buvusio LSSR KGB archyvo trečiojo slaptosios raštvedybos bylų fondo sudarytojai“, *Lietuvos archyvai*, 1999, Nr. 13, p. 156.
- ³⁵ Ibid., p. 157.
- ³⁶ LSSR KGB 6-ojo skyriaus prižiūrimų objektų sąrašas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 4797, l. 18–19.
- ³⁷ LSSR KGB 6-ojo skyriaus viršininko pplk. V. Miškinio 1985 m. lapkričio mėn. raštas Nr. 2/4191 LSSR vidaus reikalų ministrui gen. mjr. S. G. Lisauskui atsakant į 1985 m. lapkričio 5 d. raštą Nr. 14/731, ibid., b. 2121, l. 45–51.
- ³⁸ G. Gečiauskas, op. cit., p. 150.
- ³⁹ Pažyma apie užsienio specialiųjų tarnybų žvalgybinius ketinimus rinkti informaciją mokslo, pramonės ir geležinkelių transporto klausimais, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 693, l. 125.
- ⁴⁰ 1987 m. gegužės 12 d. SSRS Ministrų Tarybos patvirtinta instrukcija dėl slaptumo režimo užtikrinimo ministerijose, žinybose, įmonėse ir įstaigose, ibid., ap. 46, b. 2184, l. 45.
- ⁴¹ 1980 m. gruodžio 3 d. SSRS Ministrų Tarybos patvirtinti nuostatai dėl duomenų slaptumo lygmens tipo nustatymo tvarkos, duomenų, esančių darbuose, dokumentuose ir įrenginiuose, slaptumo lygmens nustatymo, ibid., b. 2159, l. 11.
- ⁴² Valstybės paslapčių patikimos apsaugos užtikrinimas. Valstybės paslapties sąvoka ir tipai. Slaptos informacijos nutekėjimo sąlygos ir priežastys. Priemonės užkirsti kelią informacijos nutekimui, 1984 m. sausio 12 d., ibid., l. 44–45.
- ⁴³ 1980 m. gruodžio 3 d. Latvijos SSR Ministrų Tarybos patvirtintas svarbiausių duomenų, kurie sudaro valstybės paslaptį, sąrašas, Latvijos centrinis archyvas (toliau – LAVA), f. 101, ap. 45, b. 100, l. 44.

⁴⁴ KGB Kauno padalinio prižiūrimai geležinkelio teritorijai priklausančių ypatingųjų objektų sąrašas, 1957 m. gruodžio 24 d., LYA, f. K-1, ap. 28, b. 74, l. 325–326.

⁴⁵ Valstybės paslapčių patikimos apsaugos užtikrinimas. Valstybės paslapties sąvoka ir tipai. Slaptos informacijos nutekėjimo sąlygos ir priežastys. Priemonės užkirsti kelią informacijos nutekėjimui, *ibid.*, ap. 46, b. 2159, l. 44–45.

⁴⁶ *Ibid.*, l. 47.

⁴⁷ LSSR KGB 6-ojo skyriaus metodinės rekomendacijos valstybės paslapčių, esančių įmonėse ir įstaigose, saugumo priemonėms patikrinti, *ibid.*, b. 2121, l. 273.

⁴⁸ 1987 m. gegužės 12 d. SSRS Ministrų Tarybos patvirtinta instrukcija dėl slaptumo režimo užtikrinimo ministerijose, žinybose, įmonėse ir įstaigose, *ibid.*, b. 2184, l. 41–44.

⁴⁹ Išvada dėl priemonių įmonėje G-4151 efektyvumo prieš užsienio technines žvalgybas, 1986 m. birželio 12 d., *ibid.*, b. 2088, l. 181.

⁵⁰ Pažyma apie režiminio objekto „Vilma“ duomenų paviešinimo faktus, *ibid.*, l. 44.

⁵¹ Išvada dėl priemonių įmonėje G-4151 efektyvumo prieš užsienio technines žvalgybas, *ibid.*, l. 181.

⁵² 1989 m. balandžio 10–14 d. darbų slaptumo ir slaptosios raštvedybos „Vilmoje“ tikrinimo aktas, *ibid.*, b. 2089, l. 54.

⁵³ Pažyma apie paslapčių saugojimo patikrinimą Kauno miesto KGB padalinyje, 1985 m. rugsėjo mėn., *ibid.*, b. 2121, l. 29.

⁵⁴ Karinio pobūdžio įrenginių, gaminamų įmonėje „Vilma“, sąrašas, 1988 m. spalio 14 d., *ibid.*, b. 2089, l. 15–17.

⁵⁵ Pažyma apie operatyvinę padėtį Vilniaus mokslinio tyrimo instituto Radijo matavimo prietaisų gamykloje P-6859, Vilniaus Spalio 60-mečio gamybiniame susivienijime A-7859, 1987 m. kovo 17 d., *ibid.*, b. 2082, l. 29.

⁵⁶ Apie priešininko susipažinimą su „Ventos“ mokslinio tyrimo instituto, priklausančio Elektros pramonės ministerijai, darbais, 1986 m. kovo 14 d., *ibid.*, b. 2122, l. 16.

⁵⁷ A. Anušauskas, „KGB ir lietuvių visuomenė“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21, p. 239.

⁵⁸ Valstybės paslapčių ir darbų saugojimo patikimumo bei slaptosios raštvedybos vedimo Mokslų akademijoje ir jos struktūrose tikrinimo aktas, 1986 m. balandžio 9 d., LYA, f. K-1, ap. 46, b. 2140, l. 25–30.

⁵⁹ LSSR Ministrų Tarybos 1977 m. vasario 28 d. raštas dėl valstybės paslapčių saugojimo sistemos tobulinimo, *ibid.*, ap. 14, b. 182, l. 58.

⁶⁰ Pažyma apie operatyvinę padėtį Vilniaus mokslinio tyrimo instituto Radijo matavimo prietaisų gamykloje P-6859, Vilniaus Spalio 60-mečio gamybiniame susivienijime A-7859, *ibid.*, ap. 46, b. 2082, l. 29.

⁶¹ Pažyma apie „Vilmos“ gamybiniame susivienijime 1975–1978 m. pasikeitusią operatyvinę padėtį, *ibid.*, b. 2086, l. 186.

⁶² SSRS Ministrų Tarybos 1977 m. gruodžio 19 d. nutarimu patvirtintas SSRS miestų ir rajonų, uždraustų užsieniečiams, sąrašas, LAVA, f. 101, ap. 42, b. 72, l. 75–84.

⁶³ Pažyma apie operatyvinių techninių priemonių panaudojimą prieš turistus, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 921, l. 1–4.

⁶⁴ Agentūrinių operatyvinių priemonių planas siekiant užkirsti kelią priešininkų užsienio specialiųjų tarnybų žvalgybos agentams įeiti į užsienio delegacijų sudėtį arba atvykti į Vilnių traukiniu, 1959 m. rugsėjo 9 d., *ibid.*, ap. 28, b. 189, l. 24.

⁶⁵ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1985 m. agentūrinių operatyvinių priemonių planas, 1984 m. gruodžio 29 d., *ibid.*, ap. 3, b. 774, l. 4.

⁶⁶ Elgesio su turistais individualiais atvejais atmintinė ir užsieniečių, atvykusių į IX pasaulinį jaunimo ir studentų festivalį, sulaikymas jiems atsitiktinai ar sąmoningai atsidūrus uždraustoje zonoje, *ibid.*, b. 528, l. 245.

⁶⁷ Pažyma apie Kauno rajono KGB skyriaus darbą 1976 m. pagal 2-ąją liniją, *ibid.*, ap. 14, b. 172, l. 7.

⁶⁸ 1986 m. birželio 27 d. ataskaita, nušviečianti būdingus trūkumus užtikrinant valstybės paslaptis, *ibid.*, ap. 46, b. 2122, l. 136.

⁶⁹ LSSR įmonių ir įstaigų, turinčių simbolinius pavadinimus, sąrašas, *ibid.*, l. 232–236.

⁷⁰ Pažyma apie operatyvinę padėtį Vilniaus mokslinio tyrimo instituto Radijo matavimo prietaisų gamykloje P-6859, Vilniaus Spalio 60-mečio gamybiniame susivienijime A-7859, *ibid.*, b. 2082, l. 30.

⁷¹ Pažyma apie operatyvinę padėtį Elektrografijos mokslinio tyrimo institute (įmonėje G-4602), 1987 m. liepos 27 d., *ibid.*, b. 2091, l. 284.

⁷² Pažyma apie operatyvinę padėtį Vilniaus mokslinio tyrimo instituto Radijo matavimo prietaisų gamykloje P-6859, Vilniaus Spalio 60-mečio gamybiniame susivienijime A-7859, 1987 m. kovo 17 d., *ibid.*, b. 2082, l. 47–49.

⁷³ LSSR KGB Klaipėdos skyriaus ir Lietuvos jūrų baseino viršininko plk. A. Armono 1985 m. rugsėjo 4 d. raštas LSSR KGB 6-osios tarnybos viršininkui pplk. V. Miškinui dėl projektų 1823 ir 1924 „B“ laivų statybos įmonėje „Baltija“ ir mokslinio tyrimo instituto „Ekos“ būdingos veiklos, *ibid.*, b. 2121, l. 41.

⁷⁴ LSSR KGB pirmininko pavaduotojo V. Zvezdenkovo 1986 m. liepos 28 d. raštas Nr. 21/2962, atsakantis į 1986 m. birželio 27 d. raštą Nr. 2663, *ibid.*, b. 2122, l. 61.

⁷⁵ LSSR KGB 2-osios valdybos 1985 m. agentūrinių operatyvinių ir organizacinių priemonių planai, *ibid.*, ap. 3, b. 774, l. 4.

⁷⁶ KGB 1972–1974 m. agentūrinių operatyvinių priemonių prieš JAV specialiąsias tarnybas planas, 1971 m. gruodžio 29 d., *ibid.*, ap. 3, b. 689, l. 83.

⁷⁷ Apie priedangos firmą, *ibid.*, ap. 46, b. 1576, l. 18.

⁷⁸ „Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja“, *Laisvės kovų archyvas*, priedas, Kaunas, 1992, p. 35.

⁷⁹ Cit. iš: A. Streikus, *op. cit.*, p. 246.

⁸⁰ A. Šimkūnas, *op. cit.*, p. 53.

⁸¹ *Ibid.*, p. 61.

⁸² Apie priešininko susipažinimą su „Ventos“ mokslinio tyrimo instituto, priklausančio Elektros pramonės ministerijai, darbais, 1986 m. vasario 28 d., LYA, f. K-1, ap. 46, b. 2122, l. 16.

⁸³ Pažyma apie priešininko žinias apie Kauno mokslinio tyrimo radijo matavimo technikos institutą, *ibid.*, l. 7.

⁸⁴ Kas gaminama Vilniaus įmonėje Nr. 555 (JAV leidžiamo lietuvių laikraščio „Dirva“ 1962 m. liepos 11 d. numerio straipsnio vertimas), *ibid.*, b. 2082, l. 17–19.

⁸⁵ Kontrpropagandos koordinavimo tarybos prie LKP CK posėdžio protokolas Nr. 7, 1979 m. rugsėjo 26 d., *ibid.*, f. 1771, ap. 256, b. 229, l. 46.

Gauta 2007 07 13

Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,

Didžioji g. 17/1, Vilnius

Kristina Burinskaitė

THE DISINFORMATION ACTIVITIES OF THE KGB OF THE LITHUANIAN SSR AND PROTECTION OF SECRETS in 1954–1991

Summary

Competition between the USA and USSR during the Cold War was concurrent with spying and protection of secrets. Those targets were implemented by various measures. Disinformation was an exceptionally important method among them. This method was very complicated, secret, reaching long-term aims and therefore difficult to detect. It was used to implement propaganda, intelligent and counterintelligence tasks. There were quite a few forms of disinformation, and it was used widely. It was very important in implementing Soviet policy. Soviet ideology and circumstances of international policy determined this importance.

The Soviet secret police always had a section that supervised and controlled strategically important enterprises, branches of the economy and science, transport and offices. The KGB paid much attention to them, because they were supposed to be objects of interest of foreign intelligence. A very important aspect of the KGB counterintelligence work was the protection of very important information. It also supervised how secret documents were protected in strategically important objects. A company or a plant itself (or its department) was protected. The KGB took some measures to make sure that stranger knew very little about its existence and purpose. The KGB also tried to deceive fo-

reign intelligence by creating legends about strategic objects. The aim was to hide the true functions, the activities of the enterprises and its subordination to the military industry. Besides that, the KGB sought to protect secret information by toughening the control of movement of foreigners in Lithuania. Tourism and others exchanges with Western countries were under strict supervision of the KGB.

The Communist Party and others ideological institutions, including the KGB, tried to represent its ideology and achievements as attractive and positive. That is why they used not only propaganda but also disinformation in Western countries. The Lithuanian KGB used propaganda and disinformation to create a positive view of Soviet Lithuania and its achievements. The KGB also used disinformation as one of the means to fight with the anti-Soviet opposition since the 1950s.

KGB documents show the great efforts of the Soviet secret police to hide its secrets and mislead the opponents. However, those efforts were not always justified. Some information about secret work reached the West. Ideological disinformation was neutralized by the émigré activities for the liberation of Lithuania. Sometimes the KGB managed to slow down the process, but never paralysed it.